

Analysis of the Politics of the Islamic Republic of Iran in the Realm of Virtual Space from the Perspective of Ayatollah Khamenei

Farzad Jahanbin

Member of the faculty of Shahed University, Tehran, Iran. (corresponding author).

Email: farzadjahanbin@gmail.com

 0000-0000-0000-0000

Yaghoob Heidari

PhD student in Political Science, Islamic Azad University, Department of Science and Research, Tehran, Iran.

Email: yaghoobh@gmail.com

 0009-0001-2954-7363

Abstract

As the Internet has expanded and public interest in virtual spaces has grown, countries around the globe have implemented various policies in this area. Acknowledging the importance of this issue, the Islamic Republic of Iran has also developed policies pertaining to cyberspace, as evidenced by the "Strategic Document of the Islamic Republic of Cyberspace," which serves as a foundational guideline. Despite the emergence of numerous analyses on this topic, many of these works reveal significant shortcomings. This research seeks to identify the missing components within Iran's virtual space policy framework to cultivate a perspective that effectively aligns with these policies and achieves the intended objectives. The methodology adopted in this study is descriptive-analytical, relying on documentary and bibliographic resources. This article draws upon the theoretical framework articulated by the Supreme Leader, Ayatollah Khamenei, who has consistently underscored the importance of public participation in national affairs. It critiques the directive nature of current policies and the dominant top-down approach. The findings suggest that policymakers' disregard for crucial elements such as "persuasion," "legitimization," and "feedback" within the policy cycle—factors that the Supreme Leader has consistently emphasized—has hindered the ability to cultivate public satisfaction and has contributed to limited success in this domain.

Keywords: policy making, virtual space, Islamic Republic of Iran, internet, filtering.

تحلیل سیاست جمهوری اسلامی ایران در حوزه فضای مجازی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله سید علی خامنه‌ای

فرزاد جهان‌بین

عضو هیئت‌علمی دانشگاه شاهد، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: farzadjahanbein@gmail.com

0000-0000-0000-0000

یعقوب حیدری

دانشجوی دوره دکتری علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

Email: yaghoobh@gmail.com

0009-0001-2954-7363

چکیده

پس از گسترش اینترنت و اقبال عمومی به فضای مجازی، کشورهای مختلف دنیا اقدام به سیاست‌گذاری در این حوزه کردند. جمهوری اسلامی ایران نیز با درک اهمیت موضوع، اقدام به سیاست‌گذاری در حوزه فضای مجازی نمود که «سند راهبردی جمهوری اسلامی در فضای مجازی» یکی از این اسناد بالادستی است. تاکنون تحلیل‌های مختلفی در خصوص این موضوع منتشر شده اما نقاط مفقوده مختلفی داشته‌اند. این پژوهش به دنبال کشف حلقه مفقوده در سیاست‌گذاری حوزه فضای مجازی کشورمان است تا بتواند به دیدگاهی برسد که با کمک آن سیاست‌گذاری‌ها در این خصوص به نتیجه مطلوب برسد. روش مورد استفاده در این مقاله، توصیفی - تحلیلی است و از ابزار اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده شده است. این مقاله با تکیه بر دیدگاه نظری مقام معظم رهبری، آیت‌الله خامنه‌ای که همواره بر اهمیت حضور مردم در مسائل مختلف کشور تأکید داشته‌اند به نقد سیاست‌گذاری دستوری و نگاه از بالا به پایین پرداخته است. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که بی‌توجهی سیاست‌گذاران به فاکتورهای «اقناع»، «مشروعیت‌بخشی» و «بازخورد» در چرخه سیاست‌گذاری که همواره مورد تأکید مقام معظم رهبری بوده سبب شده تاکنون سیاست‌گذاری‌های این حوزه نتواند رضایت عمومی را جلب کند و به موفقیت چندانی دست پیدا نکند.

کلیدواژه‌ها: سیاست‌گذاری، آیت‌الله خامنه‌ای، فضای مجازی، جمهوری اسلامی ایران، اینترنت، فیلترینگ.

مقدمه و بیان مسئله

اینترنت عمومی حدود سال ۱۳۷۲ به منظور استفاده دانشگاهی به ایران وارد شد. اولین مرکزی که اقدام به استفاده از اینترنت کرد پژوهشگاه دانش‌های بنیادی بود. این پژوهشگاه به کمک دانشگاه وین به اینترنت متصل شد. در ابتدا اینترنت فقط در اختیار کاربران دانشگاهی قرار داده می‌شد ولی بعدها و برای نخستین بار بستر استفاده عمومی از آن توسط شرکت ندا رایانه ممکن گشت. به موازات توسعه اینترنت و ورود گوشی‌های همراه هوشمند و طراحی اپلیکیشن‌های ارتباطی مختلف، کم‌کم فضای مجازی اهمیت فراوانی پیدا کرد. به دلیل حضور حداکثری مردم در فضای مجازی، این حوزه همچون فضای واقعی برای کشورها اهمیت ویژه و خاصی پیدا کرد. در همه‌جای دنیا دولت‌ها همچنان که اینترنت در حال توسعه بود، تلاش کردند با تصویب قوانینی تازه، فضای مجازی را نیز در کنترل خویش داشته باشند. البته در این خصوص کشورها رویه یکسان و سیاست واحدی را دنبال نکردند و بسته به ساختار حکومت‌ها و مبانی فکری حاکم بر آن کشورها هرکدام سیاست‌گذاری خاص خود را تصویب و به مرحله اجرا گذاشتند (عسگرزاده، ۱۳۹۶: ۷۸).

در ایران اهمیت و حساسیت فضای مجازی و ضرورت سیاست‌گذاری در این حوزه تا آنجاست که مقام معظم رهبری هم در موارد مختلف بر توجه سیاست‌گذاران به این حوزه تأکید کرده است. اولین سخنرانی ایشان در این رابطه برمی‌گردد به حدود ۲۳ سال پیش (۲۷ اسفند ۱۳۷۹) که در جمع اعضای مجلس خبرگان گفتند صدها سایت اصلی و فرعی وجود دارد که هدف عمده آن‌ها این است که اندیشه‌های اسلامی و از جمله تفکرات شیعی را مورد حمله قرار دهند (خامنه‌ای، ۱۳۷۹).

همچنین نقل‌قول دیگری به تاریخ ۲۰ مهر ۱۳۹۱ از رهبر جمهوری اسلامی ایران وجود دارد که گفته‌اند: «اگر من امروز رهبر انقلاب نبودم، رئیس فضای مجازی کشور می‌شدم» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰).

بنابراین اینترنت به‌عنوان پدیده‌ای نو و مهم مورد توجه نهادهای بالادستی قرار گرفت و به‌مرور شاهد اقدام‌هایی برای مدیریت اینترنت و دسترسی‌ها در این حوزه بودیم؛ سیاست‌هایی مانند تقویت استفاده از سامانه‌های نظارتی و کنترلی در سطح خرد و کلان، مسدودسازی، فیلترینگ و قطع اینترنت در شرایط خاص امنیتی از جمله سیاست‌هایی بود که برای مدیریت فضای مجازی اعمال شده است. بعدها هم‌زمان با وجود فیلترینگ، سیاست جدیدی به اجرا گذاشته شد و آن ایجاد «پلتفرم‌های داخلی» و حمایت از آن بود. اعمال چنین سیاست‌هایی عموماً آمرانه و

با نگاهی از بالا به پایین و بدون اخذ نظر و رضایت مردم و فعالان حوزه مجازی صورت پذیرفت.

هدف پژوهش حاضر، تحلیل سیاست فضای مجازی در جمهوری اسلامی ایران است. این پژوهش می‌خواهد با بررسی سیاست‌های صورت گرفته در مورد فضای مجازی جمهوری اسلامی ایران، مطالعه اسناد بالادستی از جمله «سند راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی» و بررسی سیاست‌هایی که تاکنون در این حوزه صورت گرفته، نقاط ضعف این سیاست‌ها را کشف کند و با فهم حلقه‌های مفقوده و تأثیرگذار بر سیاست‌گذاری‌ها کمک کند تا سیاست‌ها در ریل موفقیت قرار بگیرند.

همچنین فرضیه پژوهش این است که سیاست‌گذاران در سیاست‌گذاری برای حوزه مجازی از روش‌های آمرانه و دستوری استفاده کرده‌اند و سیاست‌های آنان فاقد عناصر «اقناع»، «مشروعیت‌بخشی» و «بازخورد» بوده و بنابراین در اجرا موفق نبوده‌اند و سیاست‌ها با نارضایتی عمومی مواجه شده‌اند؛ این سیاست‌ها بدون توجه به گفتمان مقام معظم رهبری مبنی بر «ضرورت حضور مردم در تصمیم‌گیری‌ها» که به معنای اهمیت «اقناع» و «مشروعیت‌بخشی» است، اخذ شده‌اند.

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و راهبردی کلی پژوهش، کیفی است. بر اساس تعاریف موجود، راهبرد کیفی شامل پژوهش‌هایی می‌شود که یافته‌های آن‌ها از شیوه‌های غیرکمی و غیرآماري به دست آمده‌اند (استراوس و کوربین، ۱۳۸۴) و در این نوع از پژوهش‌ها محقق در پی فهم عمیق‌تر موضوعات و پدیده‌هاست. روش پژوهش نیز «توصیفی - تحلیلی» است؛ از همین‌رو ضمن شرح و توصیف سیاست‌هایی که در حوزه مورد مطالعه اجرا شده به تحلیل آن سیاست‌ها نیز پرداخته شده است. ابزار مورد استفاده در این پژوهش اسنادی و منابع کتابخانه‌ای بوده است.

۱. پیشینه پژوهش و مرور ادبیات تحقیق

حضور و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تحلیلی سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی با هدف ارائه الگوی مناسب» به بررسی تحلیلی سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌اند. این پژوهش مدعی است که نهادهای جمهوری اسلامی ایران، نظر به جایگاه، تأثیرگذاری و گستردگی فضای مجازی، لزوم ورود و دخالت مناسب در حوزه مذکور را نیز لمس کرده و سیاست

نظارت و دخالت مستقیم بر فضای مجازی را در پیش گرفته‌اند. این مقاله از منظر نهادی موضوع را بررسی کرده ولی نتوانسته حلقه‌های مفقوده سیاست‌گذاری در این حوزه و علل ریشه‌ای ناکارآمدی سیاست‌ها را پیدا کند.

فرهنگی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری فضای مجازی در ایران»، این پرسش را مورد بررسی قرار داده که چرا سیاست‌گذاری فضای مجازی در ایران در دستیابی به اهداف گنجانده شده در اسناد بالادستی، ناکام بوده است؟ این پژوهش نشان داده که اهداف تعیین شده در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران در حوزه فضای مجازی آن‌چنان‌که باید و شاید اجرایی نشده‌اند. به نظر پژوهشگران، می‌توان با وارد کردن کنشگران مدنی و مردمی به عرصه سیاست‌گذاری فضای مجازی، راهبری و اتخاذ سیاست‌ها در این فضا را مشارکتی و بومی‌سازی کرد. نویسنده اما توضیح نداده که با چه راهکار و روشی می‌توان کنشگران را برای اجرای سیاست‌ها فعال کرد. نویسنده این مقاله علل ناکارآمدی سیاست‌ها در حوزه فضای مجازی را صرفاً آمرانه بودن آن دانسته و راهکاری برای سیاست‌گذاران ارائه نداده تا کمک کند سیاست‌ها با مشروعیت و اقبال عمومی روبرو شود.

حیدری و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «سیاست‌گذاری رسانه‌ای در سیاست‌گذاری عمومی»، به بررسی بایدها و توجه به سیاست‌گذاری رسانه‌ای در سیاست‌گذاری عمومی پرداخته‌اند. این مقاله پیدایش شبکه‌های اجتماعی را پدیده «سیالیت رسانه‌ای» دانسته و نوشته که سیاست‌گذاری برای فضای مجازی ضروری است اما به تحلیل سیاست‌های موجود رسانه‌ای کشور نپرداخته است.

فرهنگی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین سیاست‌گذاری فضای مجازی در جمهوری اسلامی»، این سؤال را طرح کرده که چگونه می‌توان سیاست‌گذاری فضای مجازی در ایران را برای تحقق بیشتر اهداف مورد نظر اسناد بالادستی اصلاح کرد؟ این مقاله عدم توفیق در ایجاد «شبکه ملی اطلاعات» و ناتوانی در تولید محتوای مناسب داخلی و ضعف در افزایش سواد رسانه‌ای، همچنین جامع نبودن و نقصان قانون و ضوابط برای فضای مجازی، به‌علاوه شکست پروژه‌هایی مانند فیلترینگ و مسدودسازی را از علل ناکارآمدی سیاست‌گذاری‌ها در کنترل فضای مجازی کشور عنوان کرده است. هرچند عنوان این مقاله تحلیلی است اما نویسندگان آن به تحلیل چرایی و چگونگی چنین تصمیم‌هایی از سوی سیاست‌گذاران فضای مجازی نپرداخته است.

نقاط ممتاز و متمایز تحقیق حاضر نسبت به پژوهش‌های دیگر در این حوزه از دو منظر مطرح است؛ اول این‌که در این پژوهش تاریخچه اینترنت و سیاست‌گذاری‌ها در این حوزه بررسی شده و در نهایت «حلقه مفقوده سیاست‌گذاری‌ها» در حوزه فضای مجازی که عامل ناکارآمدی سیاست‌ها در این عرصه بوده کشف شده است. این حلقه مفقوده بی‌توجهی سیاست‌گذاران به برخی عناصر چرخه سیاست‌گذاری از جمله «اقناع»، «مشروعیت‌بخشی» و «بازخورد» بوده است که شرح داده خواهد شد. پژوهشگران پیشین اشاره‌ای به فقدان و اهمیت این عناصر در پژوهش‌های خود نداشته‌اند. تأکید و توجه سیاست‌گذاران به سه عنصر مهم سیاست‌گذاری یعنی «اقناع»، «مشروعیت‌بخشی» و «بازخورد»، نوآوری پژوهش حاضر است.

دوم این‌که این پژوهش نشان داده که بهره‌گیری از گفتمان مقام معظم رهبری، آیت‌الله خامنه‌ای برای سیاست‌گذاری در فضای مجازی بسیار راهگشا است و هم سیاست‌گذاران و هم پژوهشگران به همه اجزای گفتمان ایشان توجه کافی ننموده‌اند؛ برای نمونه «نقش حضور و جایگاه مردم در تصمیم‌گیری» در گفتمان آیت‌الله خامنه‌ای بسیار حائز اهمیت است. چرا که ایشان همواره تأکید داشته‌اند که در همه عرصه‌ها باید مردم پای کار بیایند و مشارکت داشته تا به نتیجه لازم رسید. مدعای مقاله حاضر این است که یکی از علل ناکارآمدی سیاست‌ها در عرصه فضای مجازی، دستورات آمرانه و فقدان نظرسنجی و بهره‌نبردن از دیدگاه‌ها و نقطه نظرات مردم بوده است. دومین نوآوری پژوهش حاضر توجه دقیق به گفتمان مقام معظم رهبری در حوزه اقناع‌بخشی و کسب مشروعیت بوده که مکمل و هم‌راستای نوآوری اول مقاله است.

۲. تعریف مفاهیم

۲-۱. فضای مجازی

اصطلاح فضای مجازی نخستین بار توسط «ویلیام گیبسون»^۱ در رمان «نورومانسر»^۲ به کار برده شد (درستانی و روحانی، ۱۳۹۳: ۶۸). «دیوید بل» نیز گفته است که فضای مجازی^۳ فقط یک مجموعه سخت‌افزاری نیست، بلکه مجموعه‌ای از تعاریف نمادین

1. William Gibson
2. Neuromancer
3. Cyberspace

است که گستره‌ای از عقاید و باورها را در قالب دادوستد بیت رد و بدل می‌کند (صفایی و ملکی، ۱۳۹۲: ۱۵۹).

۲-۲. سیاست‌گذاری عمومی

سیاست‌گذاری عمومی مفهومی است که بیش‌تر از ۵۰ سال از طرح آن در آمریکا و اروپا می‌گذرد و به دنبال ارائه روش‌ها و راه‌حلهایی است که به کمک آن دولت بتواند بهترین تصمیم‌ها را در عرصه عمومی بگیرد تا بیشترین بازدهی و کمترین هزینه را به دنبال داشته باشد (نورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۴۹).

۲-۳. تحلیل سیاست

وقتی بحث سیاست‌گذاری عمومی مطرح می‌شود، تحلیل سیاست نیز به‌عنوان پدیده مکمل آن مورد دقت و توجه قرار می‌گیرد. این نوع تحلیل معمولاً سیاست خاصی را بررسی می‌کند و به چگونگی پیدایش آن سیاست و همچنین ارتباط آن با سیاست‌های پیشین می‌پردازد (ملک محمدی، ۱۳۸۵: ۵۳).

۲-۴. اقناع

اقناع یکی از موضوعات زیرپوستی حوزه ارتباطات است که فارغ از ظواهر قدرت و اقتدار انجام می‌پذیرد. مخاطب اگر به اقناع برسد انگیزه درونی پیدا می‌کند و خود حامی و معرف اندیشه، سیاست یا هر پیام ارتباطی دیگر می‌شود. ارسطو از جمله اولین کسانی بود که درباره اقناع مطلب نوشت (ساروخانی، ۱۳۸۳: ۴۲).

۲-۵. مشروعیت‌بخشی

مشروعیت‌بخشی یعنی توانایی نظام سیاسی در تولید و حفظ این عقیده که نهادها و ساختار سیاسی موجود، بهترین و مناسب‌ترین نهاد و ساختار برای جامعه است. مشروعیت رابطه نزدیکی با مفهوم التزام و تعهد به فرمان‌برداری دارد (کامیاب، ۱۳۹۸).

۲-۶. بازخورد

بازخورد یعنی سیاست‌گذار پس از اجرای سیاست با کمک ابزارهای لازم اقدام به نظرسنجی در خصوص آن سیاست خاص کرده و واکنش و دیدگاه مخاطبان را

بررسی کند تا هم مشکلات و نقاط ضعف سیاست را مرتفع سازد و هم نقاط قوت آن را تقویت نماید. بازخورد به‌عنوان یک پیشگو کمک می‌کند تا سیاست ناکارآمد حذف و سیاست مثبت تقویت شود (صراف و عسگری، ۱۳۹۵: ۱۴).

۳. مبانی و چهارچوب نظری

خیلی از نظریه‌های موجود برای تبیین مسائل دنیای غرب تدوین شده است. بنابراین برای انجام پژوهش‌های خود ضروری است از بین نظریه‌های مختلف و متعدد نظریه‌ای را انتخاب کنیم که در تبیین مسائل ایران به محققان کمک نماید (مهری و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۳). مهم‌تر اینکه برای پژوهش‌های ملی و مهم کشورمان لازم است از گفتمان‌ها و چهارچوب‌های نظری بومی استفاده کرد. چهارچوب نظری پژوهش حاضر از گفتمان و دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای اقتباس گرفته شده است. در مقاله حاضر تلاش شده ضمن بیان سیاست‌های اتخاذ شده در خصوص فضای مجازی توسط جمهوری اسلامی، به تحلیل کشف نقطه ضعف آن سیاست‌ها پرداخته شود. بررسی بیانات آیت‌الله خامنه‌ای نشان می‌دهد که ایشان همواره بر اهمیت حضور مردم در همه عرصه‌ها تأکید داشته‌اند. ایشان «مردم» را «ولی‌نعمت» و حتی «کارگزاران نظام اسلامی» می‌دانند. در دیدگاه ایشان حضور مردم در صحنه‌های مختلف تصمیم‌گیری از جمله در سیاست‌گذاری‌ها امری ضروری است؛ ایشان مورخ ۱۴ آذر ۱۳۶۹ در دیدار کارگزاران نظام، کلیدواژه مهمی را مطرح کردند و آن ترکیب «مُراجع مزاحم» بود؛ طبق گفتمان ایشان در نظام اسلامی مردم در همه کارها مالک و صاحب امر هستند و «مُراجع مزاحم» نیستند و پشتوانه حکومت کسی غیر از مردم نیست.

ایشان ضمن اعلام مخالفت با انحصار کار در دست مسئولان، موفقیت کارها را محول کردن به مردم می‌دانند. از گفته‌های رهبری چنین استخراج می‌شود که در هر کاری که مسئولان و مدیران اصلی کشور امور را به مردم سپردند، آن کار موفق بوده است. طبق دیدگاه ایشان، این که مسئول دولتی کار را انحصاراً در دست می‌گیرد نگاهی تنگ‌نظرانه است و آن کار متوقف می‌شود. از نظر او وقتی کار به نیروی عظیم و بی‌پایان مردم سپرده شود باعث رشد آن کار می‌شود و شکوفایی پیدا می‌کند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۳).

آیت‌الله خامنه‌ای در مراسم تنفیذ حکم ریاست‌جمهوری به تاریخ ۱۲ مرداد ۱۳۹۲ یکی از علل پیشرفت را حضور قوی «مردم» اعلام می‌کند و می‌گوید اینکه

امروز در زمینه‌هایی پیشرفت داشته‌ایم که در سال‌های اول انقلاب تصورش ممکن نبود، مربوط به الطاف و کمک الهی و حضور قوی مردم و زحمات مسئولانی است که در این مدت مشغول تلاش بودند. از دیدگاه ایشان، اقتدار جمهوری اسلامی به دل‌ها، عواطف و احساسات و خرد و اندیشه و بصیرت مردم وابسته است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲).

در دیدگاه مقام معظم رهبری نقش مردم با پیروزی انقلاب تمام نشده و در اداره کشور این نقش ادامه پیدا کرده است. ایشان مورخ ۲۰ مهر ۱۳۹۰ در اجتماع مردم کرمانشاه می‌گوید: «نکته اساسی در انقلاب ما این بود که نقش مردم با پیروزی انقلاب تمام نشد. پنجاه روز بعد از آن که انقلاب پیروز شد، نظام سیاسی کشور توسط یک فرماندوم انتخاب و قانون اساسی با رأی مردم تصویب شد. این نقش در اداره کشور همچنان ادامه پیدا کرده است. رئیس‌جمهور هم طبق قانون اساسی با رأی مردم انتخاب می‌شود. از آن دوره تاکنون نمایندگان مجلس شورای اسلامی، رئیس‌جمهور، نمایندگان شوراهای شهر و روستا و خبرگان رهبری با رأی مردم انتخاب می‌شوند.»

ایشان در مراسم تنفیذ حکم سیزدهمین دوره ریاست‌جمهوری مورخ ۱۲ مرداد ۱۴۰۰ باز هم بر اهمیت مردم در نظام اسلامی تأکید می‌کند که بر این عقیده است که حضور مردم کلید اصلی و حل‌کننده مشکلات است. وی در صحبت‌هایش به نکته مهمی اشاره دارد که نشانگر توجه ایشان به سه مقوله مهم اقناع، مشروعیت‌بخشی و بازخورد است، آنگاه که می‌گویند؛ آنچه حضور مردم را تضمین کند و مردم را به حضور در عرصه تشویق می‌نماید و در میدان نگره دارد مغتنم است. از دیدگاه ایشان حضور مردم جایگزین دیگری ندارد.

آیت‌الله خامنه‌ای مورخ ۲۹ بهمن ۱۳۹۶ در دیدار مردم آذربایجان شرقی تأثیرگذاری سیاسی در منطقه را یکی از نتایج اعتماد به مردم بیان کردند و گفتند: «وقتی مردم وارد میدان شوند و به مردم اعتماد گردد، حس اعتمادبه‌نفس ملی در مردم زنده می‌شود؛ در نتیجه در میدان‌های علمی، صنعتی و دانش‌های نوپدید پیشرفت می‌کنند.»

منابع انسانی یکی از ارکان اساسی و مهم تحقق سیاست‌ها و برنامه‌ها در هر نظام برنامه‌ریزی است. نیروی انسانی با انگیزه و متخصص مهم‌ترین سرمایه در حفظ و توسعه و پیشرفت و ترقی کشورهاست (Brown, 2007: 9).

بررسی دیدگاه مقام معظم رهبری در زمینه فضای مجازی نیز نشان می‌دهد که ایشان بر ضرورت برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت و میان‌مدت در زمینه فضای مجازی تأکید ویژه دارند. ایشان در تیرماه ۱۳۹۹ در ارتباط تصویری با نمایندگان یازدهمین دوره مجلس شورای اسلامی می‌گویند: «مدیریت فضای مجازی از جمله مسائل مهم کشور است که مسئله کوتاه‌مدت و میان‌مدتی است و جزو مسائل نزدیک ما است که باید به آن توجه بشود و جزو مسائل کلیدی است.» ایشان در بیاناتی در سال ۱۳۹۰ می‌گویند: «اهمیت فضای مجازی به اندازه انقلاب اسلامی است. اگر من این مشغله‌ها را نداشتم خودم مسئولیت این کار را برعهده می‌گرفتم» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰).

ایشان می‌گویند: «قوی شدن کشور جزو هدف‌های ما است. ابعاد قوت ابعاد وسیعی است. امروز قوی بودن در فضای مجازی حیاتی و مهم است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۹).

نکته مهم دیگری که ایشان در تاریخ سوم بهمن ۱۳۹۶ در دیدار با اعضای شورای عالی فضای مجازی عالمانه بر آن تأکید کرده‌اند توجه به تولید محتوا بوده است: ایشان تأکید کردند: «دستگاه تولید محتوا را تقویت کنید. ما به این مسئله احتیاج داریم.»

طبق مضمون‌های مستخرج از دیدگاه و گفتمان مقام معظم رهبری درباره فضای مجازی و تفسیر این دیدگاه‌ها می‌توان غلبه رویکرد فرصت‌محور بر رویکرد تهدیدمحور را مشاهده کرد. این گفتمان را باید بر اساس نگاه کلان ایشان درک کرد که دیدگاهی تمدنی و بلندمدت است. طبق دیدگاه ایشان به چالش‌ها و تهدیدهای بنیادی ناشی از فضای مجازی باید توجه کرد و باید از فرصت‌های این حوزه جدید برای اهداف و سیاست‌های کلان کشور بهره برد (باهنر و مهدی پور، ۱۳۹۸: ۳۷).

۴. یافته‌های تحقیق

با تصویب مقررات شبکه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی در سال ۱۳۸۰ محدودسازی دسترسی به پایگاه‌های اینترنتی آغاز شد. هدف از این کار پالایش به روش مسدودسازی بود و طی این تصویب‌نامه، فعالیت‌های اینترنتی که غیرمجازند اعلام شد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۰). سپس در سال ۱۳۸۱ «کمیته مصادیق پایگاه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای غیرمجاز» که عنوانش به «کارگروه تعیین

مصادیق محتوای مجرمانه» تغییر پیدا کرد، تحت نظر شورای عالی انقلاب فرهنگی تشکیل شد. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اطلاعات، نمایندگان شورای عالی انقلاب فرهنگی، صدا و سیما و سازمان تبلیغات اسلامی به‌عنوان اعضای ثابت و اصلی کمیته مصادیق پایگاه‌های غیرمجاز اینترنتی تعیین شدند که مسئولیت آن برعهده وزارت اطلاعات بود.

یک سال بعد از سوی «دادستانی تهران» در سال ۱۳۸۲ در کنار کمیته تعیین مصادیق، «دفتر اینترنت دادستانی» هم تأسیس شد. در آن دوره برای مسدودسازی وبسایت‌هایی که مستهجن قلمداد می‌شدند، به ماده ۶۳۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ استناد می‌شد. علاوه بر آن به شکایت افرادی که از وبسایت‌هایی که فعالیت‌های مجرمانه مانند کلاه‌برداری، نشر اطلاعات خصوصی و دیگر موضوعات مجرمانه شکایت داشتند رسیدگی می‌شد (باقری اصل، ۱۳۸۷).

آن‌طور که در متن قانون جرائم رایانه‌ای آمده در سال ۱۳۸۸ زمانی که قانون جرائم رایانه‌ای تصویب و «کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه رایانه‌ای» تشکیل شد، مسئولیت تعیین موارد پالایش و فیلترینگ به این کارگروه واگذار گردید.

۱-۴. ماهیت سیاست‌گذاری فضای مجازی در ایران

از همان ابتدای ورود اینترنت به ایران و گسترش فضای مجازی، برخورد سیاست‌گذاران با این پدیده نو مانند برخورد با نوآوری‌های رسانه‌ای پیش از آن خوش‌بینانه نبود. طی چند دهه که از امکان دسترسی به اینترنت در ایران می‌گذرد، همچنان این نگاه بدبینانه اصلاح نشده و نتیجه آن اتخاذ سیاست‌گذاری‌های سلبی و مبتنی بر نگاه از بالا به پایین بوده است.

۲-۴. ساز و کارهای سیاست‌گذاری در فضای مجازی

برخی، سیاست‌های سلبی در حوزه فضای مجازی را در تضاد با اصل آزاد می‌دانند. واقعیت این است که در دیدگاه اسلام، آزادی انسان تا آنجا قابل پذیرش است که با استعدادها و مقدس موجود در نهاد بشر، هماهنگ باشد و او را در مسیر و ریل تعالی قرار دهد، اما آنجا که این آزادی‌ها، انسان را به‌سوی نیستی و فنا بکشاند و با استعدادهای عالی او در تضاد قرار گیرد، قابل دفاع نیست. مبنای احترام به آزادی انسان این است که در آن، آزادی در مسیر انسانیت قرار داشته باشد (مطهری، ۱۳۹۲).

از دیدگاه شهید مطهری در کتاب «پیرامون جمهوری اسلامی ایران»، آزادی اندیشه وسیله انسان برای رسیدن به حقیقت است. از همین رو اسلام با آن مخالفتی ندارد، اما با آن نوع آزادی عقیده که با جمود و تقلید کورکورانه مساوی است، به صورت مطلق موافق نیست. بنابراین تحت ضوابط و شرایطی آزادی عقیده را درست می‌داند (مطهری، ۱۳۹۰: ۶۹). اما آنچه سیاست‌گذاری‌های انجام شده در فضای مجازی ایران را مورد پرسش قرار می‌دهد این است که قانون‌گذاری و تنظیم مقررات، بدون توجه به خواست، نظر و مطالبات مردمی و فقط توسط دولتمردان و سیاست‌گذاران انجام پذیرفته است و سیاست‌گذاری‌های فضای مجازی در جمهوری اسلامی ایران بیشتر بر پایه دو اقدام اجرایی شده و انجام پذیرفته است: یکی برنامه‌ریزی بازدارنده در حوزه قانون‌گذاری و دوم پالایش فضای مجازی است که به روش مسدودسازی و فیلترینگ اعمال گردیده است (فرهنگی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۱). بعدها و هم‌زمان با این دو سازوکار سیاست‌گذاران به «ایجاد پلتفرم‌های داخلی» اقدام کردند و تشویق استفاده از آن را در دستور کار قرار دادند.

بررسی رویکرد و روش کشورهای پیشرو در عرصه فضای مجازی، نشان می‌دهد که سیاست «اینترنت بدون تنظیم یا خودتنظیم» در این کشورها حاکم است. لارنس لسیگ^۱ که استاد حقوق دانشگاه هاروارد است می‌گوید: «نه تنها دولت، بلکه باید مردم و شرکت‌ها هر دو در تنظیم اینترنت دخالت کنند» (Thompson & Pocock, 1991: 1127)

در جمهوری اسلامی ایران، به رغم تذکرات مقام معظم رهبری، به علت وجود نگاه از بالا به پایین در امر قانون‌گذاری و نبود نگاه مشارکتی در این موضوع، مردم و نهادهای مردم‌نهاد در تنظیم و تدوین قوانین تأثیرگذار نیستند. همچنین مشخص نیست کدام نهاد دولتی مسئول اصلی حوزه فضای مجازی است. این شرایط سبب شده که مشخص نباشد چه نهادی وظیفه تنظیم مقررات و برنامه‌ریزی بازدارنده در حوزه فضای مجازی را بر عهده دارد (فرهنگی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۲).

برخی با توجه به مأموریت‌های ده‌گانه ابلاغی مقام معظم رهبری به شورای عالی فضای مجازی و با وجود مجلس، قوه قضاییه و دولت، قانون‌گذاری در این حوزه را جزو وظایف این شورا می‌دانند. تنوع در مراجع قانون‌گذاری، فقدان

1. Lawrence Lessig

شفافیت و روشن نبودن حدود اختیارات و وظایف این مراجع مختلف قانون‌گذاری، سبب شده قوانینی که تاکنون در حوزه فضای مجازی کشور تنظیم شده، با نقصان و خلأهای مختلفی همراه باشد. در ادامه سازوکارهای سیاست‌گذاری فضای مجازی طرح و بررسی می‌شود.

۴-۲-۱. اینترنت پاک و طرح پالایش

سازوکارهایی که با هدف اینترنت پاک و ایجاد فضای مجازی ایمن در کشور استفاده شد، در نهایت در زمره سیاست‌گذاری‌های سلبی دسته‌بندی می‌شود. چرا که در ساختار پالایش فضای مجازی ایران دو رویکرد کلی حاکم بوده است: رویکرد اول این بوده که مسدودسازی یک وبگاه یا پایگاه اینترنتی به‌طور کامل انجام شود و در رویکرد دوم، تنها آن بخش از تارنما شامل فیلترینگ می‌شد که دارای محتوای مجرمانه است (فرهنگی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۳).

۴-۲-۲. مسدودسازی؛ ممنوعیت دسترسی به تمام تارنما

در اصطلاح فنی به ممانعت از دسترسی به اطلاعات بر مبنای محتوا و نه نشانی پایگاه اینترنتی، «بلوک کردن» یا مسدودسازی گفته می‌شود. وقتی که دسترسی کامل به یک سایت حذف شود یعنی آن سایت بلوک شده است (فرهنگی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳۰).

۴-۲-۳. فیلترینگ؛ رویکردی با مخالفان زیاد

هرچند قانون‌گذاران مدعی‌اند فیلترینگ سیاستی در راستای سالم‌سازی فضای مجازی است اما واقعیت این است که فیلترینگ فضای مجازی، یک اقدام سلبی است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در ایران، به‌طور کلی و بدون توجه به نیاز و رده‌بندی و جایگاه مخاطبان فیلترینگ اجرا شده است.

در کشورهای پیشرو در زمینه فناوری‌های فضای مجازی، فیلترینگ توسط یک نهاد خاص اعمال می‌شود و در این کشورها هم حاکمیت و هم مردم مسئول شناخته می‌شوند؛ اما در ایران نظارت فقط از سوی نهادهای حاکمیتی و توسط کارگروه تعیین مصادیق اجرا می‌شود. در حالی که ضرورت دارد پالایش، هم ناظر به حاکمیت و هم ناظر به کاربران باشد (فرهنگی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۷).

۴-۲-۴. ایجاد و توسعه پلتفرم‌های داخلی

هم‌زمان با مسدودسازی و فیلترینگ، رویکرد جدیدی برای نظارت و کنترل فضای مجازی در ایران سیاست‌گذاری شد و آن ایجاد «پلتفرم‌های داخلی» و استفاده از آن است. پیام‌رسان‌های ایرانی که بیشتر به صورت پیام‌رسان‌های داخلی شناخته می‌شوند، به مجموعه‌ای از پیام‌رسان‌ها گفته می‌شود که در داخل ایران و توسط شرکت‌ها یا گروه‌های خصوصی و دولتی ایرانی ساخته شده‌اند.

۵. الگوهای حاکم بر سیاست‌گذاری فضای مجازی ایران

۵-۱. الگوی نهادی

با ورود و گسترش اینترنت و فضای مجازی و فناوری‌های مربوط به آن به ایران، نگاه به این فضا، به‌ویژه نگاه دولتمردان و سیاست‌گذاران خوش‌بینانه نبوده و به‌رغم گذشت دهه‌ها از حضور این فناوری ارتباطی در ایران، آنان هنوز نگاه بدبینانه خود را اصلاح نکرده‌اند. همین نگاه بدبینانه سبب غلبه «رویکرد نهادی» بر فضای سیاست‌گذاری در این حوزه شده است. این الگو بر نمودار سازمانی دولت تمرکز دارد و طبق آن استراتژی‌ها و راهبردها توسط نهادهای دولتی تصمیم‌گیری و اجرا می‌شوند (ماکویی، ۱۳۸۷: ۴۳).

سیاست‌گذاری فضای مجازی بر مبنای الگوی نهادی در ایران بر نهادهای حاکمیتی مشخصی مانند مجلس، ریاست‌جمهوری، دادگاه‌ها و ... متمرکز است و از این رو، سیاست به‌وسیله این نهادها تعیین و اجرا می‌شود. ماهیت چنین رویکردی ناگزیر مبتنی بر نگاه از بالا به پایین در امر سیاست‌گذاری است. مؤلفه‌های مربوط به این الگو در جدول شماره (۱) خلاصه و تبیین شده است.

جدول شماره (۱) مؤلفه‌های الگوی نهادی

الگوی نهادی	
تعریف سیاست‌گذاری؟	سیاست‌گذاری همان خروجی سازمان (برون‌داد بوروکراتیک)
چه کسی؟	قوه مجریه، مقننه و قضایی
چگونه؟	سیاست توسط این نهادها به‌گونه‌ای مقتدرانه، تعیین، پیاده‌سازی و

	اجرا می‌شود (قانونی، فراگیر و اجباری است)
دلائل / مفروضات؟	افراد، تأثیر کمی دارند و ساختار و تشکیلات است که بر نتایج تأثیر می‌گذارد

در نتیجه حاکم بودن چنین رویکردی در عرصه سیاست‌گذاری فضای مجازی کشور «سلبی» بودن بیشتر سیاست‌گذاری‌های کلان انجام شده در این خصوص است (فرهنگی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۱۹).

۵-۲. الگوی گروهی

پس از نمایان شدن ناکارآمدی سیاست‌های اعمالی در عرصه فضای مجازی ایران بر پایه «الگوی نهادی» سیاست‌گذاران تلاش کردند تا رویکرد موجود در امر سیاست‌گذاری فضای مجازی در کشور را تا حدودی اصلاح و تعدیل کنند؛ بنابراین، «الگوی گروهی» به‌عنوان رویکردی جایگزین در این باره مبنای سیاست‌گذاری کارگزاران قرار گرفت.

در راستای اعمال رویکرد گروهی تلاش شد تا مدیریت و خط‌مشی‌گذاری فضای مجازی با حضور گروه‌های گوناگونی از جمله سیاست‌گذاران یا بهتر بگوییم نهادهای سیاست‌گذار پیشین، گروهی تخصصی از مرکز ملی فضای مجازی، گروهی به نمایندگی از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و نیز گروهی علمی از دانشگاه‌های مختلف انجام شود. هدف از تشکیل این گروه این بود که بیشترین بهره را از فرصت‌ها و امکانات موجود در بستر فضای مجازی برده شود که گامی در راستای پیشرفت همه‌جانبه کشور، تسهیل و تسریع خدمات گوناگون و جلوگیری از آسیب‌ها و تهدیدهای موجودی در فضای مجازی قلمداد می‌شد (الوانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۳).

الگوی گروهی به‌دروستی در عرصه سیاست‌گذاری فضای مجازی کشور اجرایی نشد؛ چرا که رویکرد گروهی ناظر بر مشارکت و رقابت گروه‌های ذی‌نفع مختلف (بیشتر از بدنه جامعه برای تأثیرگذاری بر سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌ها) است؛ این در حالی است که در عمل، در کنار سیاست‌گذاران پیشین که ماهیت دولتی داشتند چند گروه از نهادها و مؤسسه‌های عمومی نیز وارد عرصه تصمیم‌گیری شدند و از مشارکت گروه‌های ذی‌نفع مردمی در امر سیاست‌گذاری خبری نبود. به‌مرور سیاست‌گذاری نامتمرکز، تعدد اسناد ملی مرتبط، تعارض و تقابل بین نهادهای فعال

در این حوزه، نبود انسجام و ناهماهنگی، تعدد دستگاه‌ها و هم‌پوشانی وظایف آنان و موازی‌کاری دستگاه‌ها خود را نشان داد. این هم‌پوشانی‌ها که ناشی از تعدد و تکثر نهادهای سیاست‌گذار و نیز منسجم نبودن و ناهماهنگی بین آن‌ها بود مانع برخورد مناسب و جامع برای استفاده از فرصت‌ها و حفظ جامعه از آسیب و تهدیدهای چنین فضایی شد و در عمل کل فرایند سیاست‌گذاری فضای مجازی در کشور را با چالش روبرو کرد (فرهنگی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۲۰).

جدول شماره (۲) مؤلفه‌های الگوی گروهی

الگوی گروهی	
تعریف سیاست‌گذاری؟	سیاست‌گذاری عمومی همان موازنه گروه است
چه کسی؟	گروه‌های ذی‌نفع، متحدان آن‌ها در دولت
چگونه؟	مبارزه در میان گروه‌های ذی‌نفع با قوه مقننه، اجرایی به‌عنوان داوری برای مدیریت تعارض گروه‌ها و ایجادکننده قواعد بازی
دلایل / مفروضات؟	گروه‌ها همیشه به همدیگر می‌پیوندند و برای مسائل خاصی فشار وارد می‌کنند تا همه منافع، فرصتی برای نمایندگی داشته باشند

در عرصه عمل با وجود تمام تلاش‌های انجام شده در راستای اجرایی‌کردن الگوی گروهی در کار سیاست‌گذاری فضای مجازی و به‌رغم مشارکت گروه‌ها و نهادهای مختلف، هم‌سویی میان آن‌ها دیده نمی‌شود و با وجود صرف بودجه کلان در این حوزه و سیاست‌گذاری‌های انجام شده همچنان پراکندگی و نبرد به‌جای هم‌افزایی در این نهادها مشهود است و بیشتر گروه‌ها و نهادهایی که در حوزه سیاست‌گذاری حضور دارند دولتی هستند؛ بنابراین این الگو نیز که در حال حاضر در دستور کار سیاست‌گذاران کشور قرار گرفته است، حتی در صورت تحقق با یک ایراد عمده از منظر پارادایم پساتوسعه‌گرایی روبرو است و آن نگاه از بالا به پایین به مقوله سیاست‌گذاری است که تنها بر مبنای آن سازمان‌ها و نهادها و گروه‌های تخصصی و علمی دولتی، عهده‌دار کار سیاست‌گذاری به شمار آمده‌اند و جایگاهی برای مردم تعریف نشده است. هر دو الگوی یادشده (نهادی) و (گروهی)، رویکردی جامع در امر سیاست‌گذاری نداشته و در هر دوی آن‌ها همچنان نقش مردم در حاشیه است و خود مردم به‌طور مستقیم در سیاست‌گذاری‌ها دخیل نیستند.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

بررسی ادوار سیاستی در حوزه فضای مجازی نشان می‌دهد که سیاست‌گذاران بی‌توجه به فاکتورهای «اقناع»، «مشروعیت‌بخشی» و «بازخورد» در چرخه سیاست‌گذاری که همواره مورد تأکید مقام معظم رهبری بوده و در نتیجه اخذ تصمیمات آمرانه و سلبی نتوانسته‌اند در سیاست‌گذاری موفق شوند. همچنین به علت بی‌توجهی به نظرات آیت‌الله خامنه‌ای مبنی بر ضرورت سروسامان دادن به فضای مجازی به‌رغم تشکیل شورای فضای مجازی نتوانسته‌اند به تشکیل ساختار منظم، قانونمند و قابل‌قبولی برای مدیریت فضای مجازی کشور نائل آیند.

از ورود و گسترش فضای مجازی در ایران تاکنون، مسئولان با اتخاذ نگاه از «بالا به پایین» بر الگوی نهادی تأکید داشتند و یا حتی شکل ناقصی از الگوی گروهی را اجرا می‌کردند؛ بنابراین آنان به فاکتورهای مهم اقناع و مشروعیت‌بخشی در چرخه سیاست‌گذاری در تهیه، تنظیم و اجرای سیاست‌ها بی‌توجه بودند و عموماً بدون توجه به فاکتورهای مهم سیاست‌گذاری عمومی به تهیه و اجرای سیاست‌های سلبی، تقابلی و بازدارنده اقدام می‌کردند. در این حوزه سیاست‌گذاران اقداماتی مانند پالایش فضای مجازی، مسدودسازی و فیلترینگ به اجرا گذاشتند. البته سیاست‌های ایجابی و مثبتی نیز در دستور کار قرار گرفت که ایجاد و توسعه پلتفرم‌های داخلی و تشویق استفاده از آن یکی از این موارد است. هرچند دولت برای ایجاد این پلتفرم‌ها هزینه زیادی متحمل شد؛ اما این پلتفرم‌ها نتوانستند اعتماد اجتماعی اکثریت جامعه را کسب کنند. این پلتفرم‌ها به علت مشکلات زیرساختی و مهم‌تر از همه به علت ناتوانی در جذب سرمایه اجتماعی نتوانستند اعتماد کاربران داخلی را کسب کنند؛ لذا این پلتفرم‌ها موفق نشدند جایگزین و رقیب پلتفرم‌های بین‌المللی شوند و آن‌طور که باید در سبب مصرف‌فعالان داخلی فضای مجازی قرار نگرفتند.

دولتی‌سازی و غلبه نگاه حاکمیتی مهم‌ترین آسیبی است که دایره نفوذ این پلتفرم‌ها را محدود کرده است. این اقدام با این گفتمان و دیدگاه مقام معظم رهبری در تضاد است که فرمودند: «وقتی کار به نیروی عظیم و بی‌پایان مردم واگذار شود با انگیزه‌ها و توان مادی و معنوی‌شان، کار رشد پیدا می‌کند و شکوفا می‌شود.»

همچنین در ایران برای امنیت کاربران، آموزشی در دستور کار قرار نگرفته است و به‌جای این‌که به کاربران و فعالان فضای مجازی آموزش داده شود که چطور در این فضا حضوری ایمن داشته باشند، اقدام به ایجاد موانع دسترسی با اقداماتی مانند

فیلترینگ شد. این شیوه که نگاهی امنیتی - سیاسی است سبب شد افکار عمومی با بدبینی به سیاست‌گذاران فضای مجازی و اقدامات آنان نگاه کنند.

آیت‌الله خامنه‌ای ضمن تأکید بر ضرورت ضابطه‌مند کردن فضای مجازی، همواره تأکید داشته‌اند که حضور مردم در صحنه‌های مختلف تصمیم‌گیری از جمله سیاست‌گذاری امری ضروری است. در گفتمان ایشان مردم مراجع مزاحم نیستند؛ بلکه باید آنان را در همه کارها مالک و صاحب امر دانست.

با توجه به نتایج تحقیق حاضر پیشنهاد کاربردی این است که سیاست‌گذاران آنگاه که با مسئله، موضوع و یا حتی بحرانی مواجه می‌شوند لازم است در چهارچوب و روش‌های علمی که در علوم سیاسی قابل دفاع است اقدام به حل مسئله و یا سیاست‌گذاری در خصوص آن موضوع یا مسئله کنند. ضرورت دارد بدون اتخاذ سیاست‌های ایجابی و برخورد‌های سلبی، با استعانت و بهره‌گیری از تکنیک‌های موجود در چرخه‌های سیاست‌گذاری عمومی به اتخاذ سیاست‌های درست و کارآمد اقدام کنند. بررسی‌ها نشان داد که «اقتناع»، «مشروعیت‌بخشی» و «بازخورد» از جمله حلقه‌های مفقوده‌ای بوده که تاکنون در سیاست‌گذاری حوزه فضای مجازی مورد توجه سیاست‌گذاران قرار نگرفته بود. همچنین برای تنظیم مقررات فضای مجازی در کشور لازم است یک تنظیم‌گر شفاف، واحد و البته قدرتمند تعیین شود تا ضمن اخذ نظرات و دیدگاه‌های مردمی بتواند سیاست‌هایی ایمن، قابل اجرا و پیشران برای فضای مجازی به‌قصد تأمین امنیت و پیشرفت کشور تنظیم و اجرا کند. به‌عنوان پیشنهاد بنیادی پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران ضمن توجه به گفتمان مقام معظم رهبری با تعامل سازنده با بدنه جامعه و با اقداماتی دوسویه، شفاف و مثبت، تلاش کنند در جذب اعتماد عمومی و افزایش سرمایه اجتماعی برای مقبولیت سیاست‌ها اقدام کنند تا سیاست‌ها ضمن اینکه با مقبولیت و رضایت عمومی همراه باشد در اجرا دچار نواقبالی و شکست نشود.

فهرست منابع

- الوانی، سید مهدی؛ خنیفر، حسین؛ حاجی ملامیرزایی، حامد؛ میری، سید مهدی (۱۳۹۳). *ارائه چهارچوبی برای نظام و محدوده خطمشی گذاری، تصمیم‌گیری و عمل در فضای مجازی*. فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۳(۱۱).
- ایزانلو، بلال؛ حبیبی، مجتبی (۱۳۹۰). *کاربرد فراتحلیل در تحقیقات علوم اجتماعی و رفتاری*. نشریه تحقیقات علوم رفتاری.
- استراوس، آنسلم؛ کوربین، جولیت (۱۳۸۴). *اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، روش‌ها و شیوه‌ها*، ترجمه بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- باهنر، ناصر؛ مهدی‌پور، حسین (۱۳۹۸). *تحلیل دلالت‌های سیاستی اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی درباره فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی*. فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، ۲۲(۸۳).
- بیدالله خانی، آرش؛ فرخاری، محبوبه (۱۴۰۱). *فراتحلیل عوامل مؤثر بر توسعه سیاسی در ایران بین سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۹*. نشریه دانش سیاسی، ۱۸(۳۵).
- حضور، احد؛ عیوض زاده، حسن؛ ذوالقدر، مالک؛ جعفری پابندی، سید فرشید (۱۴۰۱). *بررسی تحلیلی سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی با هدف ارائه الگوی مناسب*. جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵(۱۱).
- حیدری، علی؛ شرف‌الدین، سیدحسین؛ هاشمی، مهدی (۱۳۹۸). *سیاست‌گذاری رسانه‌ای در سیاست‌گذاری عمومی با استفاده از تکنیک مدل‌سازی ساختاری تفسیری*. فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، ۲۶(۱۰۰).
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲). اردیبهشت ۱۶. <https://khl.ink/f/22494>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳). فروردین ۱۵. <https://khl.ink/f/26411>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹). فروردین ۳. <https://khl.ink/f/47637>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰). فروردین ۴. mehrnews.com/xTZ7z
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰). فروردین ۴. mehrnews.com/xTZ7z
- درستانی، مریم؛ روحانی، مهدی (۱۳۹۳). *پدیده‌های جدید فضای مجازی در ایران از دیدگاه کارشناسان ارتباطات*. مطالعات رسانه‌ای، ۹(۲۶).
- دلاور، علی (۱۳۸۰). *مبانی نظری و علمی در علوم انسانی و اجتماعی*. تهران: نشرنی.
- دهقان، علی‌رضا (۱۳۸۴). *قماربازی اینترنتی*. فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱(۲).

- رضایی، مهدی؛ بابازاده مقدم، حامد (۱۳۹۳). *اصول تدوین قوانین و مقررات برای اینترنت با تأکید بر مصوبات یونسکو و شورای اروپا*، فصلنامه حقوق عمومی، ۱۵(۴۲).
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۳). *افناع، غایت ارتباطات*. نامه علوم اجتماعی، ۳(۲۳).
- سلیمی، جلیل؛ مکنون، رضا (۱۳۹۴). *فراتحلیل کیفی پژوهش‌های علمی ناظر بر مسئله حکمرانی در ایران*. نشریه مدیریت دولتی دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، ۱۰(۳۷).
- سیاهپوش، امیر (۱۳۸۷). *فراتحلیل مطالعات سرمایه اجتماعی در ایران*. فصلنامه راهبرد فرهنگ، ۱(۳).
- صراف، فاطمه؛ عسگری، زهرا (۱۳۹۵). *بازخورد عملکرد در محیط حسابرسی: بررسی تحقیقات در مورد اثرات رفتاری*. تهران: همایش: کنفرانس جهانی مدیریت، اقتصاد، حسابداری و علوم انسانی در آغاز هزاره سوم.
- صفایی، داوود؛ ملکی، معصومه (۱۳۹۲). *بررسی تطبیقی دیدگاه دانشجویان رشته علوم ارتباطات دانشگاه تهران و واحد علوم و تحقیقات نسبت به فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی*. مطالعات رسانه‌ای، ۸(۲۳).
- عبداللهی، محمد (۱۳۸۹). *هویت ملی در ایران: فراتحلیل مقاله‌های فارسی موجود*، فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۷(۵۰).
- عسگرزاده، سید محسن (۱۳۹۶). *قوانین و مقررات بین‌المللی حاکم بر اینترنت با اشاره مقایسه‌ای با این مقررات*. مدیریت رسانه، ۱۱(۳۲).
- فرهنگی، محمدمهدی؛ میرترابی، سعید؛ گلشنی، علیرضا (۱۳۹۸). *تبیین سیاست‌گذاری فضای مجازی در جمهوری اسلامی ایران*. فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی.
- فرهنگی، محمدمهدی؛ میرترابی، سعید؛ گلشنی، علیرضا (۱۴۰۰). *آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری فضای مجازی در ایران*. پژوهشنامه علوم سیاسی.
- کامیاب، کوروش (۱۳۹۸). *بررسی مؤلفه‌های مشروعیت‌بخشی حکومت از دیدگاه اسلام*. فصلنامه آموزشی و پژوهشی اورمزد، ۲۲-۵.
- ماکویی، سویل (۱۳۸۷). *مدل‌های سیاست‌گذاری عمومی*، فصلنامه مطالعات راهبردی، ۳۹(۱۰).
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). *پیرامون جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۲). *اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب*. تهران: انتشارات صدرا.

- ملک‌محمدی، حمیدرضا (۱۳۸۵). مدخلی بر شناخت‌شناسی تحلیل سیاست‌ها و تحلیل‌گران سیاست‌ها در سیاست‌گذاران، فرهنگ اندیشه، ۵(۱۸).
- مهری، کریم؛ یزدخواستی، بهجت؛ پناهی، محمدحسین (۱۳۹۳). فراتحلیل پژوهش‌های انجام شده در خصوص نقش عوامل مؤثر بر بسیج همگرایانه اقوام. فصلنامه راهبرد، ۲۳(۴).
- ذوالفقارزاده، محمدمهدی؛ نجفی رستاقی، حیدر (۱۳۹۶). شناسایی رویکردهای راهبردی در خط مشی‌گذاری نخبگان در راستای کارآمدسازی نظام حکمرانی جمهوری اسلامی. فصلنامه راهبرد، ۲۹(۳).
- نورمحمدی مرتضی؛ لطفی، امیر؛ لطفی، زهرا (۱۳۹۷). نقد کتاب سیاست‌گذاری عمومی. پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۱۸(۶).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

References

- Elwani et al., S. (2013). Providing a framework for the system and scope of policy making, decision making and action in cyber space. *Social and Cultural Strategy Quarterly*, 61-33.
- Izanello, b. (1390). Application of meta-analysis in social and behavioral science research. *Journal of Behavioral Science Research*, 70-82.
- Bagheri Asl, R. (1387, 10 7). Retrieved from <https://www.hamyaaar.ir/post/17298/>
- Bahnar, N. (2018). Analysis of the political implications of the Supreme Leader of the Islamic Revolution's thought about virtual space and social networks. *Basij Strategic Studies Quarterly*, 37-5.
- Brown, R. (2007). The development of parties in the regions: since when did parties start playing a role in politics? *Journal of Communist and Politician Studies*, 9-30.
- Bidullahkhani et al., A. (1401). Meta-analysis of factors affecting political development in Iran between 2010-2019. *Political Science Journal*, 55-82.
- Hozor Gigo, A. (1401). Analytical review of the policy of the Islamic Republic of Iran in virtual space with the aim of providing a suitable model. *Political Sociology of Iran*, 298-318.
- Heydari et al., A. (2018). Media policy in public policy using interpretive structural modeling technique. *Communication Research Quarterly*, 26-9.
- Khamenei, A. (1379, February 27). Retrieved from <https://farsi.khamenei.ir/>: <https://khl.ink/f/3051>
- Khamenei, A. (1392, May 16). Retrieved from <https://khl.ink/f/22494>
- Khamenei, A. (2013, April 15). Retrieved from <https://khl.ink/f/26411>
- Khamenei, A. (2019, April 3). Retrieved from <https://khl.ink/f/47637>
- Khamenei, A. (1400, April 4). Retrieved from mehrnews.com/xTZ7z
- Khamenei, A. (1400, April 4). Retrieved from mehrnews.com/xTZ7z
- Khamenei, H. (2019). The official news agency of the district. Retrieved from: <https://hawzahnews.com/x9PvM>
- Darstani, M. (2013). New phenomena of virtual space in Iran from the point of view of communication experts. *Media Studies*, 53-68.
- Delavar, A. (1380). *Theoretical and scientific foundations in humanities and social sciences*. Tehran: Nashrani.
- Dehghan, A. (1384). Internet gambling. *Resolution of the Iranian Association for Cultural and Communication Studies*, 45-72.
- Rezaei et al., M. (2013). The principles of drafting rules and regulations for the Internet with emphasis on the approvals of UNESCO and the Council of Europe. *Public Law Quarterly*, 43-82.
- Sarukhani, b. (1383). Persuasion, the goal of communication. *Journal of Social Sciences*, 93-115.
- Salimi et al., c. (2014). Qualitative meta-analysis of scientific research on the issue of governance in Iran. *Journal of Public Administration, Faculty of Management, University of Tehran*, 30-5.
- Siyaposh, A. (1387). Meta-analysis of social capital studies in Iran. *Culture Strategy Quarterly*, 124-99.
- Saraf, F. (2015). Performance feedback in the audit environment: A review of research on behavioral effects. *International Conference on Management*, 1-14.
- Safai, D. (2012). A comparative study of the views of Tehran University communication science students and science and research department

- regarding the opportunities and threats of cyberspace. *Media Studies*, 159-172.
- Abdullahi, M. (1389). National identity in Iran: meta-analysis of existing Persian articles. *Social Science Quarterly*, 5-35.
  - Asgarzadeh, S. (2016, July). International rules and regulations governing the Internet with a comparative reference to these regulations. *Media Management*, p. 68-78.
  - Farhani et al., M. (2018). Explaining the policy of virtual space in the Islamic Republic of Iran. *Islamic Revolution Research Quarterly*, 111-132.
  - Farhani et al., M. (2018). Explaining the policy of virtual space in the Islamic Republic of Iran. *Islamic Revolution Research Quarterly*, 111-132.
  - Farhani et al., M. (2018). Explaining the policy of virtual space in the Islamic Republic of Iran. *Islamic Revolution Research Quarterly*, 111-132.
  - Farhani et al., M. (2018). Explaining the policy of virtual space in the Islamic Republic of Iran. *Islamic Revolution Research Quarterly*, 111-132.
  - Farhani et al., M. (2018). Explaining the policy of virtual space in the Islamic Republic of Iran. *Islamic Revolution Research Quarterly*, 111-132.
  - Farhani et al., M. (2018). Explaining the policy of virtual space in the Islamic Republic of Iran. *Islamic Revolution Research Quarterly*, 111-132.
  - Farhani et al., M. (1400). Pathology of virtual space policy in Iran. *Journal of Political Science*, 127.
  - Qamuri, F. (1401). Retrieved from <https://tejaratnews.com/fa/tiny/news-711756>
  - Zahed, K. (2018). Investigating the legitimacy components of the government from the perspective of Islam. *Ormazd Educational and Research Quarterly*, 22-5.
  - Makoi, S. (1378). Public policy models. *Strategic Studies Quarterly*, 44-70.
  - Makoi, S. (1387). Public policy models. *Strategic Studies Quarterly*, 51.
  - Islamic Council Research Center. (1380, November 15). Retrieved from <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/100746>
  - Motahari, M. (1390). *About the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Sadra Publications.
  - Motahari, M. (2012). *Sexual ethics in Islam and the Western world*. Tehran: Sadra Publications.
  - Malekmohammadi, H. (1385). *Culture of Thought*, 45-53.
  - Mehri, K. (2013). Meta-analysis of the researches carried out regarding the role of effective factors on the mobilization of ethnic groups. *Strategy Quarterly*, 93-144.
  - Najafi Rastagi, H. (2016). Identifying strategic approaches in elite policymaking in order to make the governance system of the Islamic Republic more efficient. *Strategy Quarterly*, 29-61.
  - Nurmohammadi, M. (2017). Criticism of the public policy book. *Critical Research Journal of Humanities Texts and Programs*, 349-365.
  - Brown, Ruth (2007). Party development in the regions: When did parties start to play a part in politics?. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. (14), 9-30.
  - Thompson, S G & Pocock, S. J. (1991). Can meat -analyses be trusted? *The Lancet*, 338 (8775), 1127-1130
  - Schreiber, R.; Crooks, D.; Stern, P. & Morse, J. M. (1997). *Completing a qualitative project: Details and dialogue*. Thousand Oaks, CA: Sage, 311-326